

ЙОЗЕФ ГЕББЕЛЬС ТА ГЕНЕЗА МІФОЛОГЕМ В НАЦИСТСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ

На початок ХХІ століття доробок дослідників націонал-соціалізму має вже кілька десятків тисяч наукових праць європейських, радянських, російських та українських вчених. Останнім часом до вивчення феномену націонал-соціалізму долучилися фахівці з суміжних наук – політологи, соціологи, психологи та культурологи, а також самі історики використовують інструментарій колег для всебічного вивчення проблем, зокрема тих, якими практично не займалася радянська історіографія. Це питання соціальної та політичної міфології німецького суспільства, культурно-філософські концепції керівників НСДАП, політика в галузі культури та культурної політики націонал-соціалістичної партії.

Одним з маловивчених вітчизняною історіографією питань є створення та використання політичних міфів нацистською пропагандою та роль у цьому процесі міністра пропаганди Йозефа Геббельса.

Серед радянських досліджень націонал-соціалістичної міфотворчості ми можемо виділити роботу доктора філософських наук Філатова М.М. „Нацистські міфи вчора й сьогодні: Критика літературно-політичних спекуляцій нацизму та неонацизму”, в якій він вивчає взаємовідносини націонал-соціалізму та культури, зокрема спроби оголосити класиків німецької літератури своєрідними попередниками нацизму. Філатов М.М. робить висновок, що „головним нацистським засобом обробки мас є міф фюрера” [1, с.77].

Більшу увагу вивченню міфів, які функціонували на теренах Німеччини, приділяють сучасні дослідники на пострадянському просторі. Зокрема докладно вивчав німецьку політичну міфологічну традицію російський історик Пленков О.Ю. у творі „Міфи нації проти міфів демократії: німецька політична традиція” [2], більше уваги формуванню саме міфу Гітлера він приділив у своїй наступній роботі „Третій Рейх. Нацистська держава” [3]. Окремі аспекти розвитку фюрер-міфу в часи Веймарської республіки виклав український вчений О.Р. Давлетов у дослідженні „НСДАП на шляху від „народного руху” до політичної партії „нового типу”: прорив до влади (1919-1933 рр.)”. Він приходить до висновку, що „Міф Гітлера”, як рятівника німецької нації, згодом буде у центрі уваги та діяльності, як власне фюрера, так і всього партійно-пропагандистського механізму НСДАП” [4, с.167].

Найбільший доробок у цьому аспекті вивчення генези націонал-соціалізму, звичайно, у представників західноєвропейської історіографії. Серед багатьох робіт можна виділити твори британського професора Кершоу Я., зокрема, його працю „Гітлер-міф. Народна думка й пропаганда в Третньому рейсі”. В роботі детально описується як Гітлера „сприймався різними верствами населення Німеччини” [5, с.7]. Професор Кершоу розглядає створення, розвиток та падіння феномену „Гітлер-міфу”.

Німецький політолог Берш К.-Е. у творі „Позбавлення й руйнація. Йозеф Геббельс: Про психіку та ідеологію молодого націонал-соціаліста 1923-1927” звертає увагу на роль Йозефа Геббельса у перетворенні Гітлера із „національного барабанщика в „фюрера” німецької нації” [6], в наступній роботі „Політична релігія націонал-соціалізму. Релігійна складова в працях Дитріха Еккарта, Йозефа Геббельса, Альфреда Розенберга та Адольфа Гітлера” Берш зробив спробу розглянути націонал-соціалізм як своєрідну політичну релігію. Він підкреслює, що саме Геббельсом форсувалося створення різноманітного інструментарія „Гітлер-міфу” з суттєвою релігійною мотивацією зв'язку між богом, Гітлером та німецьким народом [7].

Інший німецький політолог Дьорнер А. у своїй роботі „Політичний міф та політична символіка” стверджує на „значущості естетики як центра харизматичного інсценування для розвитку та використання політичної влади” [8, с.8]. Саме цю естетику й використовував Йозеф Геббельс в процесі формування „Гітлер-міфу”. Широке використання позитивного образу „фюрера” повинно було обґрунтувати владу Гітлера й відволікти населення від реальних політичних чи економічних проблем. „Міф, - зазначає він, має „фіктивний характер”, але подібно до „магічного” заряду, змінював та формував політичну дійсність Третього рейху” [8, с.44].

Німецький історик Беренбек С. в монографії „Кульм мертвих героїв, націонал-соціалістичні міфи, ритуали та символи” говорить, що „основна функція політичного міфу – легітимізувати прагнення, обґрунтувати авторитет, укріпити почуття власної гідності, сприяти інтеграції, обґрунтувати ідентичність та сприяти поступкам” [9, с.44]. Вона розглядає втілення міфу в життя завдяки різноманітним ритуалам та символам.

Німецький дослідник Барт Е. у творі „Й.Геббельс та формування Гітлер-міфу 1917-1934” розглядає участь Йозефа Геббельса у створенні й розвитку „фюрер-міфу”, як інструменту стабілізації та уніфікації Третього рейху. Міф, Барт розглядає як свідчення „надзвичайного зв'язку між Гітлером та німецьким народом” [10, с.9].

Таким чином, аналіз даної літератури свідчить про можливість вивчення окремих складових політичних міфів Третього рейху, зокрема „фюрер-міфу”.

Мета даної роботи виокремити міфологеми, які використовувалися нацистською пропагандою під проводом Йозефа Геббельса для розповсюдження на теренах Німеччини „фюрер-міфу”.

Відповідно до поставленої мети формулюються наступні завдання: проаналізувати суть та функції політичного міфу; висвітлити поширення „Гітлер-міфу” нацистською пропагандою; виявити роль у цьому процесі міністра пропаганди Третього рейху Йозефа Геббельса.

Завдання створеного у березні 1933 року Міністерства народної освіти та пропаганди були затверджені постановою: „Рейхсміністр народної освіти та пропаганди відає всіма завданнями духовного впливу на націю, агітацією за державу, культуру й економіку, інформує про них громадськість в країні та за її межами, керує всіма закладами, які слугують цим завданнями” [11, с.449]. Відділ пропаганди завжди був головним відділом цього міністерства. Цей структурний підрозділ займався засобами пропаганди, поширенням серед населення націонал-соціалістичного світогляду, питаннями проведення з’їздів та проведенням уніфікованої пропагандистської кампанії на теренах Німеччини, а також поширенням „фюрер-міфу”.

„Фюрер-міф” або „Гітлер-міф” є одним із політичних міфів. А тому, вважаємо за необхідне, спочатку розглянути поняття „політичний міф”. Українські політологи дають таке визначення: „Політичний міф – стійке духовне утворення із штучно створеною уявою про реальні соціально-політичні феномени та дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними умоглядними висновками, вигадками, фантазією” [12, с.204]. Більш влучне визначення політичного міфу, на наш погляд, дав сучасний російський філософ Шестов М.І.: „це форма політичної творчої активності, змістом якої є конструювання стереотипних уявлень про політичні реалії минулого та сучасності” [13, с.79]. Міфологема – складова частина міфу, його структурна одиниця.

Сучасний російський дослідник Півоев В.М. у своїй роботі „Філософія і психологія політики” так визначає функції політичного міфу:

- міф є способом освоєння дійсності;
- міф створює ілюзію єдності народу з владою, оскільки вони об’єднані в міфі єдиною метою та рухом до неї;
- міф не допускає критичної рефлексії, отже забезпечує міцність та непорушність ідеології та політичних структур;
- міф слугує духовно-психологічною опорою політичного режиму, яка дозволяє маніпулювати свідомістю мас;
- міф грає роль сенсу історії для соціальної групи, суспільства чи етносу на певному відрізку історія може роль сенсу життя для індивіду, який входить до цієї спільноти;
- міф слугує своєрідним приводом, що спонукає до дії заради нав’язаних цілей;
- міф створює обнадійливу картину світу, мирить людину та маси з „тимчасовими труднощами” та незгодами, є сховищем від ірраціональних страхів, незримих соціальних небезпек та ворогів [14, с.80].

На наш погляд, цей перелік функцій політичного міфу можна вважати вичерпним. Можна зробити висновок, що політичний міф є своєрідною формою спілкування між народом та владою, причому формою абсолютною необхідною як одній стороні, так і іншій. З одного боку влада зацікавлена в тому щоб зберегти себе і для цього необхідно знайти спільну мову з масами, стати ближчою до пересічної людини, дати зрозуміти, що вона піклується про інтереси своїх громадян. З іншого боку, маси прагнуть захисту своїх інтересів, покращення рівня життя іноді патерналістської опіки з боку держави. Тобто політикам необхідно щоб їх цілі співпадали з прагненнями мас, нехай навіть тільки декларативно. Таке співпадіння стає основою для розвитку політичного міфу.

Міністр пропаганди Третього рейху Йозеф Геббельс виходив з того, що „міф є істинним тоді, коли він цілком захоплює людину”. Звідси випливає необхідність символічно-міфологічного навіювання. „За допомогою умілого та тривалого застосування пропаганди можна народу зобразити навіть небо пеклом і, навпаки, саме злиденне життя зобразити як рай” писав А.Гітлер в „Майн кампф” [15, с.387]. Його підтримував й Й.Геббельс: „Пропаганда по суті – практично мистецтво. І пропагандист, в самому прямому значенні цього слова – творець народної психології” [16, с.28].

Йозеф Геббельс ідейний натхненник „фюрер міфу” так писав у своєму щоденнику: „Міф Гітлера повинен бути непохитним, як бронза”, „Гітлер – майбутнє Німеччини”, „Гітлер – це націонал-соціалізм” [17, с.79].

В нацистській Німеччині за допомогою пропагандистської машини держави на чолі з міністром Й.Геббельсом, партії, масових організацій створюється культ особи фюрера. Цей процес характеризується тим, що з одного боку фюрера наділяють надприродними даними, а з іншого – логічно несумісними та виключними достоїнствами. Так А.Гітлера подавали кращим „другом природи”, „знавцем мистецтва”, називали „дорогим товаришем”, „другом робітників”, „другом селян”, „другом молоді”, „людиною справи”, „другом спортсменів”. Також його зображували „батьком нації” та „батьком народу”, „першим прапорonosцем”, „архітектором” тощо. Ці характеристики містять дві міфологеми:

- міфологема „культурного героя” – тобто особи, яка несе позитив для суспільства, протистоїть силам зла, навчає людей чомусь новому, встановлює новий порядок і тим самим моделює суспільство;
- міфологема „патріарха”, тобто політика, який піклується про народ, як про своїх дітей.

Кожен член нацистської партії був зобов'язаний мати вдома фото фюрера. Вже у червні 1933 року в державних закладах було введено нове, так зване „німецьке привітання” – підняття правої руки, яке супроводжувалось словами „Хайль Гітлер!” [18, с.486]. В 1934 року було видано розпорядження, згідно з яким кожен німець повинен був вітати таки способом нацистські знамена. Всі офіційні листи повинні закінчуватись словами „Хайль Гітлер!”. Кожна сім'я зобов'язана мати прапор із зображенням свастики. При цьому бажано, щоб свастика була вишита дружиною голови сім'ї. Приклад подав сам міністр пропаганди – свастику на прапорі сім'ї Геббельс вишила Магда Геббельс [19, с.136].

У нацистській Німеччині була розроблена система державних свят. Одним із найбільш важливих свят у процесі формування культу фюрера, був день народження Гітлера, з грандіозною факельною ходою, мільйонами портретів та фотографій фюрера.

Одним із важливих методів втілення в життя політичного міфу є ритуал. Він як невід'ємна частина міфу сприяє соціальній адаптації людини, її включенню в область міфу. Ритуал є необхідним для створення духу сакралізованої події.

Культ особи фюрера також мав свій ритуал. У кожному закладі, у кожній школі на центральному місці висить портрет фюрера. Перед портретом повинні бути свіжі квіти, що символізують безмежну любов народу.

Фюрер відкриває великі художні виставки або „тижні книги”, міжнародні та національні свята. 1 серпня 1936 року – день відкриття Олімпійських ігор в Берліні. Гітлер очолює Міжнародний Олімпійський комітет. 18 липня 1937 року нацисти організують святкування „Двохтисячоліття німецької культури” – Гітлер відкриває національне свято й займає центральне місце на урядовій трибуні, перед якою проходять колони демонстрантів. У 1935 році введено в експлуатацію перший автобаз на ділянці Франкфурт – Дармштадт – Гітлер перерізує стрічку [20, с.43].

Кожна значна подія в нацистській державі повинна бути освячена верховним партійним вождем. Це символізує його нерозривний зв'язок з партією, державою та народом.

До ритуалу культу Гітлера відноситься й спосіб зображення вождя. Його не можна зображати змореним, сумним, невпевненим. У вождя не може бути жодних недоліків – ні духовних, ні фізичних. Він чистий, як ідеал, цілеспрямований, як промінь. І на це повинні зважати фотографі та художники. На одному з полотен, під назвою „Полководець”, фюрер дивиться у майбутнє – його погляд бачить щасливу долю націонал-соціалістичної Німеччини. На плакаті „Гітлер-знаменосець”, показаному на „Великій німецькій художній виставці” у Мюнхені 1938 року, фюрер зображений у дещо стилізованих лицарських латах, із прапором у руці, спрямованим у майбутнє [21, с.181].

Художні полотна свідчать про використання ще двох міфологем:

- міфологеми „ворога”, яка необхідна для самоідентифікації суспільства та його згуртованості;
- міфологеми „Золотого часу” свідчить про ідеал в далекому минулому, якого можна досягти на новому етапі історичного прогресу.

Апеляція до славного історичного минулого, до відомих всім героїв та переможні війни, національні цінності стають засобами впливу на маси.

У своїх „Спогадах” один із провідних нацистських функціонерів Альберт Шпеєр розповідає про характерний епізод, який відноситься до 1934 року. На одному з берлінських вокзалів жіноча організація повинна була зустріти Гітлера квітами. Оскільки улюблених квітів у фюрера не було, то вирішили, що улюбленими квітами фюрера повинні стати едельвейси [22, с.68], так як вони ростуть на гірських вершинах. З того дня всі вважали, що едельвейс – улюблена квітка фюрера. Підкоряючись суворим вимогам ритуалу, А.Гітлеру довелося полюбити едельвейси.

Також до ритуалу культу входить і відвідування місць, пов'язаних із іменем фюрера. Кінохроніка зберегла такий епізод: активісти „Гітлерюгенда” разом із своїм керівником Бальдуром фон Ширахом з факелами у руках йдуть вклонитися до Ландсбергської тюрми, в якій Гітлер свого часу написав „Майн кампф”.

В роки панування націонал-соціалізму „Майн кампф має рекордний тираж” – 6,5 млн. екземплярів. Адміністративна влада від імені партії починає дарувати кожній парі, яке бере шлюб по екземпляр у якості самого дорогого подарунка молодій сім'ї.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

- політичний міф є своєрідною формою спілкування між народом та владою; він виконує такі основні функції: роз'яснювальну, захисну, об'єднуючу, маніпулятивну, забезпечує непорушність ідеології та спонукає до дії заради проголошених цілей;
- створений націонал-соціалістичною пропагандою „фюрер-міф” є варіантом політичного міфу з притаманними йому рисами; „фюрер-міф” – це штучно створена система уявлень про А.Гітлера, що сприяли його харизматизації; „Гітлер міф” набув значного розвитку завдяки постійній презентації образу фюрера Третього рейху; в основі „фюрер-міфу” лежать міфологеми „культурного героя”, „патріарха”, „ворога” та „Золотого часу”.
- Йозеф Геббельс постійно експлуатує „Гітлер-міф” в рамках нацистської ідеології для згуртування значної частини населення навколо НСДАП; портрет фюрера, роботи Геббельса мав вигляд своєрідного попурі – кожна верства населення нацистської Німеччини бачила образ фюрера саме таким, який би викликав у неї найбільше сприйняття.

У рамках даної роботи ми лише окреслили основні питання щодо функціонування політичного міфу в часи Третього рейху, зокрема міфу про фюрера, це дає можливість в подальших наукових розвідках вивчити діяльність провідних нацистських функціонерів по створенню міфів, роль пропагандистського апарату НСДАП у їх поширенні, а також сприйняття цих міфів населенням Німеччини.

Джерела та література

1. Филатов М.Н. Нацистские мифы вчера и сегодня. Критика литературно-политических спекуляций нацизма и неонацизма. – Алма-Ата, 1978.
2. Пленков О.Ю. Мифы нации против мифов демократии: немецкая политическая традиция. – СПб., 1997.
3. Пленков О.Ю. Третий Рейх. Нацистское государство. – СПб., 2004.
4. Давлетов О.Р. НСДАП на шляху від „народного руху” до політичної партії „нового типу”: прорив до влади (1919-1933 рр.). – Запоріжжя, 2007.
5. Kershaw I. Der Hitler-Mythos, Volkmeinung und Propaganda im Dritten Reich. – Stuttgart, 1980.
6. Bärsch, C. –E.. Die Politische Religion des Nationalsozialismus. Die religiöse Dimension der NS-Ideologie in den Schriften von Dietrich Eckart, Joseph Goebbels, Alfred Rosenberg und Adolf Hitler. – München 1998.
7. Bärsch, C.-E.. Erlösung und Vernichtung, Dr phil. Joseph Goebbels, Zur Psyche und Ideologie eines jungen Nationalsozialisten 1923 – 1927. – München 1987.
8. Dörner A. Politischer Mythos und symbolische Politik. Der Hermannsmythos; zur Entstehung des Nationalbewußtseins der Deutschen. – Hamburg, 1996.
9. Behrenbeck Sabine, Der Kult um die toten Helden, Nazionalsozialistische Mythen, Riten und Symbole. – Greifswald, 1996.
10. Barth E.. Joseph Goebbels und die Formierung des Führer-Mythos 1917 bis 1934. – Erlangen und Jena, 1999.
11. Verordnung über die Aufbauten des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda. Vom 30 Juni 1933// Reichsgezetztblatt. 5 Juli 1933. – Teil 1. – № 75.
12. Політологічний енциклопедичний словник / Ю.Шемшученко. – К., 1997.
13. Шестов Н.И. Политический миф теперь и прежде. – М., 2005.
14. Пивоев В.М. Философия и психология политики. – Петрозаводск, 1991.
15. Гитлер А. Моя борьба. – Ашхабад, 1992.
16. Knorr G. Hitlers Helfer. – Berlin, 1999.
17. Ржевская Е.М. Геббельс. Портрет на фоне дневника. – М., 2004.
18. Энциклопедия третьего рейха. – М., 2000.
19. Брамштедте Е. и др. Йозеф Геббельс. Мефистофель усмехается из прошлого. – Ростов-на-Дону, 2000.
20. Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть: Сравнительное жизнеописание: в 2 т. – Смоленск, 1994. – Т.2.
21. Желев Ж. Фашизм. Тоталитарное государство. – М., 1991.
22. Speer A. Erinnerungen. – Berlin, 1969.

Summary

The article is dedicated to the problems of national-socialistic mythological creative work. The main functions of political myth, propagation of "Führer-myth" by Nazi propaganda and the role of Ministry of Propaganda of the Third Reich Joseph Goebbels in this process are covered in the article.

О. М. Казакова

ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОСВІТИ НА ОКУПОВАНИХ ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (вересень 1939 р. – червень 1941 р.)

Понад 60 років однією з найбільш цікавих тем для дослідників залишається Друга світова війна. Це стосується майже усіх її аспектів. Неабиякого значення набуло вивчення проблем, пов'язаних з розробкою та впровадженням окупаційної політики нацистської Німеччини. Поряд з тим не достатньо розкрито місце та вплив освітньої діяльності нацистів на процес встановлення «нового порядку» на окупованих польських територіях.

У цій статті автор намагалась показати, що саме освітня діяльність нацистських функціонерів була вагомим засобом ідеологічного впливу на польське населення та відігравала суттєву роль у функціонуванні окупаційного режиму.